

Златка Гергинова
ОТ ТЪЛМАЧ ДО ПРЕВОДАЧ

Zlatka Gerginova
FROM EXEGETE TO TRANSLATOR



Abstract: In communication between two persons who cannot communicate in a common language, an intermediary on whom both participants in the conversation (both personal and business) rely for its success is always needed. In the course of the historical development of mankind, the intermediary in question has born different names in different languages without changing their functions. In today's globalized world, the challenges the interpreter faces become more and more and require more and more skills on their part because of the ever increasing competition with artificial intelligences. The subject of the present report is the communicative competences of the interpreter in the new century as a consequence of the changed needs in public life.

Keywords: exegete, interpreter, communicative competences.

Несъмнено първичната комуникация между членовете на една човешка общност в древните времена се осъществява в устна форма. Всички говорят един език и се разбират добре в ежедневието и в стопанската дейност. От времето на Вавилонското стълпотворение обаче се заражда необходимостта от посредник между говорещите на различни, неразбираеми един за друг, ези-

ци. Днес можем само да правим предположения как най-първите „преводачи“ са усвоявали още един език след родния, за да могат да изпълняват ролята си. Вероятно са прекарвали немалко време сред говорещите другия език хора и както децата усвояват родния си език, са се научавали да говорят на чуждия. Може да се допусне също, че в определени ситуации – поради недостатъчни знания по единия или другия език – те са тълкували думите и контекста по свой начин и в известна степен са преиначавали смисъла на казаното. Прекодирането от единия на другия език е било нужно най-вече за търговски и военни цели. Едва ли един и същи човек е „работил“ във всички сфери на обществения живот, където е бил нужен посредник. По-скоро може да се предполага, че посветилият се на дейността да посредничи при търговски разговори или при военни преговори, е имал умения в съответната област, възможно е самият той да е бил търговец или военен. На такива посредници са разчитали и владетелите при посрещане на „делегации“ от чуждестранни пратеници.

В исторически план сравнително дълго време упражняващите дейността на посредници са наричани *тълмачи*.

Според някои източници (Etymologisches Wörterbuch des Deutschen 1993, 2003⁶: 236, също и на <<https://www.goethe.de/ins/bg/bg/kul/the/ueb/ueb.html>>[13.01.2024]) жителите на древната държава Митани, на територията на днешна Северна Сирия използват думата *talami*, чийто смисъл не е достатъчно уточнен. По-късно думата навлиза в тюркските езици като *tilmaç*/*dilmaç* за обозначаване на посредника „за разбирателство между две страни с различни езици“ (пак там). Реконструирана е славянска дума *tǫlmačъ (<<https://bg.wiktionary.org/wiki/тълмач>> [13.01.2024]), съществуваща във всички славянски езици: в старобългарски *тълмачь*, в руски *толмач*, в полски *tlumacz*, в чешки *tlumač*, в сръбски *tolmač* (Младенов 1941).

Думата достига европейските земи по време на османските завоевателни походи. В днешния унгарски език се използва във формата *tolmács*. Според Бусман (Бусман 2002: 177) именно през унгарски думата навлиза в немски език под формата *tolmetsche* /

tolmetze. Германският духовник и преводач на Библията Мартин Лутер използва през XVI век глагола *dolmetschen* в значение на писмен превод. В съвременния немски език *dolmetschen* означава „превеждам устно“; в значение „превеждам писмено“ се използва глаголят *übersetzen*.

И в други европейски езици съществуват различни названия на дейностите писмено и устно превеждане, съответно упражняващите дейностите носят различни названия. Според речника на Грим „in Ruszland unterscheidet man die *tolmatschen* die mündlich übertragen von den *perevodschiken* die schriftlich übersetzen“ (Grimm 1991), т.е. *тъмлачи*, които превеждат устно и *преводачи*, които правят писмени преводи. В английски език се прави разлика между *interpreter* и *translator*; във френски – между *interprète* и *traducteur*; в испански – между *intérprete* и *traductor*; в италиански – между *intérprete* и *traduttore*, и т.н.

В безписмените времена тъмлачите покриват широк спектър от задължения: от задачата да тълкуват оракулски предсказания, през може би сравнително високопоставена длъжност в двора на владетеля до възможността да посредничат при често неуспешни разговори с абсолютно непознати.

Храмът на древногръцкия бог Аполон в светилището Делфи разполага със специални *жреци тъмлачи*¹, чиято задача се състои в това да тълкуват предсказанията на жрицата пророчица Пития, която в състояние на делириум издавала несвързани, неразбираеми звуци (<<https://rila.ws/храм-на-аполон-в-делфи-гърция>> [13.01.2024]).

В своята повест „Светослав Тертер“, глава XXXVI. ЗЛОВЕЩО ПИСМО, Иван Вазов споменава *тъмлач* като длъжностно лице в двора на хана:

Ханът позна, че писмото е написано по български, смигна на *придворния тъмлач*, един стар куманец, тъмлач и при Георгия Тертера, и му заповяда да го распечати и преведе на татарски.

¹ Различният шрифт тук и в цитатите по-долу са мои – З.Г., ако не е посочено друго.

Действащо лице *Тълмач* има в операта „Цар Калоян“ на Панчо Владигеров.

В „Легенда за Търново“ (<<http://razmisli.info/tag/ризница/>> [13.01.2024]) се води следният диалог:

– Кой е основал Търново? – попита Васил.

– Свръх човеци, които са довършвали Божието дело, – усмихна се Станислав.

– Казват, че първите заселили се тук били великани, – обади се Станимир. – Те били защитавани от някакви досадни дребосъци, които нападали нощем селищата. С един скок великаните прескочили Янтра. Дълго време им трябвало, за да направят хълмовете високи.

– Една сутрин на върха, ей там горе, – посочи с ръка Станислав, – се появили конници. На дългите им копия, вместо знаме, се развявали конски опашки. Те огледали баирите и великаните. После дошли още конници. Начело бил огромен войн с ризница, шлем и щит.

– И какво, да не са преговаряли с великаните? – засмя се Васил.

– Да, преговаряли са, – подчерта Станислав, – но не стигнали до споразумение.

– Интересно, как са разговаряли? – попита Васил. – Навярно са имали, как им казваха, *тълмачи*.

– А, не. Ръкомахали са само с ръце, тъй като не знаели езиците си, – обясни Станислав.

В разсъжденията си върху романа „Случаят Джем“ Евдокия Борисова (Борисова 2015) смята, че Саади „бързо научава френски, за да има Джем *доверен тълмач*“, а на друго място пише:

А Саади, усвоил езика на франките, буквално *ще превежда* (италик в оригинала) господаря си през царства, интриги, през живота и смъртта. Дори и през любовта той ще бъде неговия единствен „тълмач“, разказвач и вълшебен помощник.

Цитатът доказва неопенимата роля на тълмача посредник в живота на невладеещите чужди езици владетели.

В по-ново време писателят Петко Росен (1880-1944) определя Иван Радославов като „Фанатичен ратник и *тълмач* на

символизма“ (<<https://tretavazrast.com/2020/12/26/трета-възраст>> от 26.12.2020 г. [13.01.2024]). Тук думата *тълмач* трябва да се разбира единствено в значение на тълкувател.

В анотацията към книгата на Румен Стоянов „Летопис на клисавото време“ Пламен Хаджийски пише:

Подир летописването на рунтавите и проскубаните времена на нашенската предълготрайна разнебитеност, свирепото настроение пак е сполазило иначе *кроткия и смирен тълмач на иноземни разноразности* Румен Стоянов. (<<https://literaturesnviat.com/?p=105890>> [13.01.2024])

От цитата е видно другото значение, с което е натоварена думата *тълмач*, именно тълкувател, дешифриращ, прекодиращ и предаващ различна семантика на явленията.

В статията си „Георги Стойков Раковски и Свищов“ Дора Иванова Савова представя една малко известна дейност на великия български революционер:

Град Свищов освен стратегическата си позиция е важна опорна точка на дейността на Раковски и заради отзива, който получават неговите усилия за организирането на „Тайните общества“. Раковски, назначен като *преводач, (тълмач) или dragoment* в турската армия посещава различни градове в Северна България: Габрово, Търново, Шумен, Русе, Свищов, Враца и Видин. (<<http://www.anamnesis.info/node/1778>> [14.01.2024])

Драгоман (dragoment) е друга използвана дума в днешното значение на преводач. В запазени глинени плочки от XXIII в. пр.н.е. се споменават драгоман и се дава информация за заплащане на труда им в натура: брашно, бира и др. В един по-късен период, в средновековната дипломатия, *драгоман* е официална титла на личност, която има функциите на преводач посредник между Османската империя, страните от Близкия изток и дипломатическите и търговските представителства на европейските страни в тях. Ролята на драгоманите за международните връзки

на Османската империя е много голяма предвид факта, че значителна част от влиятелните османци на високи държавни постове категорично отказват да изучават чужди езици (БТР 1973). Думата има семитски корен, появява се в академички и арамейски, със значение *преводач*. Още през VI в. пр.н.е. в Египет съществува професионална група от живеещи там гърци, които придружават пътешественици от родината си. През Средновековието драгоманите придружават основно християнските поклонници и така понятието става популярно и в Европа. По времето на управлението на мамелюците в Египет и Сирия (от средата на XIII до първата четвърт на XVI век) драгоманите имат специална акредитация от властващия султан и се грижат за настаняването и поведението на чужденците християни. През XIX в. понятието се използва за обозначаване на устния преводач в консулските служби в страните от Ориента.

В послеслова към Съчиненията на Константин Костенечки Анна-Мария Тотоманова (<http://www.promacedonia.org/kk/kk_posl.htm> [14.01.2024]) представя две версии за произхода на думата **прѣводѣникъ**.

Самият Константин в края на житието на своя любим деспот говори за себе си като за **прѣводѣникъ**, но какво означава това все още не е установено. Едни смятат, че това трябва да се разбира като „драгоманин, тълмач“ и че Константин вероятно е бил нещо като личен секретар и преводач в канцеларията на деспота, още повече, че както се вижда от *Сказанието* и *Житието*, той е знаел гръцки и турски език, а и от начина, по който са разказани редица епизоди в *Житието*, може да се допусне, че Константин е бил пряк участник в някоя от дипломатическите мисии на Стефан Лазаревич. Други пък смятат, че **прѣводѣникъ** трябва да се тълкува само като преводач книжовник, човек, който превежда книги от един език на друг. Това добре се съгласува с второто прозвище на Константин Костенечки – Философ, което свидетелства за неговия огромен авторитет на книжовник и учен мъж през Средновековието, авторитет, сравним само с този на Константин-Кирил, който носи същото прозвище.

Дали **прѣводьникъ** е „драгоманин, тълмач“, „личен секретар и преводач в канцеларията на деспота“ или „само (...) преводач книжовник“ не е от особено значение. Важното е, че в тази дума се открива един от първообразите на днешната дума „преводач“ в българския език; при това в значение както на устен, така и на писмен преводач.

В опитите да се избегнат услугите на лице посредник – било от недоверие към способностите му, от нежелание да се заплаща за труда му или от стремеж за провеждане на по-бърз разговор, когато темата не е жизненоважна – се стига до появата на няколко тенденции в комуникацията между хората, невладеещи един и същи език. Вероятно най-старият и най-лесен начин е налагането на езика на победителите във военните действия между две племена или два народа. Много векове преди новото летоброене като един от официалните езици в Персийската империя се налага староарамейският, който става и език на новата християнска религия, но днес се говори само от няколко стотици човека. Силните управници на Древна Елада успяват да наложат старогръцкият език в по-голямата част от Стария свят. Римската империя налага латинския език като един от езиците на църквата, а също и като единствен език в новооткритите европейски университети. Дългите пътувания на венецианските търговци разпространяват почти отмерелия днес венециански език в цялото Средиземноморие, чак до Черно море и Кавказ. Новата мюсюлманска религия налага арабския език в големи райони на Азия и Африка. Кръстоносните походи налагат като език за международни контакти романския диалект, разпространен по онова време между градовете Марсилия и Генуа. Великите географски открития поставят началото на вековна колонизаторска политика на редица силни европейски морски държави, а с това и на разпространението на френски, испански, португалски, нидерландски и английски език в различни части на новооткритите земи. Силната икономика на разпространялата се на няколко континента Британска империя довежда до налагането на английския език като лингва франка в днешно време, т.е. като език за общуване между хора, всеки от

които не владее езика на другия. Подобна е ситуацията с опитите за налагане на руския език като международен в рамките на т.нар. Източен блок. За няколко десетилетия руският език наистина изпълнява ролята на лингва франка в страните от социалистическия лагер. Но с разпадането на Съветския съюз руският език постепенно е изместен от английския.

Любопитно е да се спомене, че са правени доста опити да се създаде изкуствен международен език, който да не е роден на никого от участниците в комуникацията и като такъв да бъде в известна степен „неутрален“, да бъде лесен за усвояване с възможности за словообразуване и с ясни синтактични правила. Никой от тях обаче не постига желания успех.

По естествен начин възникват „смесени“ езици, на основата на определен чужд език, но при опростяване на граматичните правила с добавяне на лексикални елементи от местния език, като при това произношението не играе никаква роля. Такива езици получават названието *пиджин езици*. Първоначално тяхната основна практическа цел е да служат за нуждите на търговците по източноазиатското крайбрежие. С течение на времето техният брой нараства, но никой не става официален език за комуникация.

Явната доминация на английския език и в ХХІ век, както и все по-разширяващото се използване на изкуствения интелект в междучовешкото общуване няма да доведат до отпадане на ролята на устния преводач. От дните на Нюрнбергския процес срещу виновниците за Втората световна война, когато практически започва „историята на професионалния синхронен превод“ (Илиева 2007: 225), става ясно, че човекът преводач е незаменим като субект в съответната комуникационна ситуация.

По-долу се спирам само на най-важните умения, които са задължителни за устния преводач.

На първо място, устният преводач трябва да владее много добре двата езика: езика, от който се превежда, и езика, на който се превежда. Доброто владееене на определено количество думи с техните множество значения, усвоените граматични правила в

двата езика с всевъзможните синтактични конструкции и коректното произношение обаче все още не са достатъчни, за да може човек да се втурне в професията устен преводач. Известно е, че основният препъникамък обикновено не са езиковите знания, а културните различия на носителите на двата езика. Затова познаването на специфични характерни особености в конкретната област на превода, т.нар. фонові знания за културните и социалните традиции на носителите на двата езика, са от решаващо значение за успешен устен превод. Препоръчително е преводачът да не се залавя да превежда едновременно в няколко различни сфери. Логично е инженерът да превежда при разговори в техническата област, но не и в медицинската; лекарят да превежда в областта на медицината и фармацията, но не и в педагогиката и т.н., а най-неподходящият устен преводач е филологът, който не се е задълбочил в определена област на познанието и / или на обществения живот. „Въоръжен“ с добри познания по изходния и по целевия език, с необходимите социолингвистични и социокултурни компетентности, добре запознат с темата на разговора или текста, който предстои да превежда устно, както и с основните термини от областта на превода, са според мен най-важните компетенции, които трябва да владее устният преводач. Към тях се добавят и следните:

- способност за бърза реакция. Не бива да се забравя, че се превежда текст, смисълът на текста, а не всяка отделна дума. Не се следи словоред, а мисълта на говорещия. Паузите при превода не бива да са по-дълги от две-три секунди. В противен случай слушателите остават с впечатлението, че преводачът не е достатъчно подготвен за изпълнение на задачата си, и бива обвиняван в некомпетентност. Тук се включва и умението за бързо анализиране на езика и стила на текста и избирането на най-подходящата възможност за превод от няколко налични, т.е. проява на креативност под напрежение;

- умение за ясно, отчетливо говорене, но без влагане на емоции и помощ с невербални средства (ръкомахане, показване, усмивка, смръщено чело и др.), т.е. – т. нар. култура на говорене.

Една част от публиката слуша само гласа на преводача поради невладеење на изходниот јазик, затоа гласот на преводача треба да звучи убедително;

- умение за разбирање и тълкување на метафори, симболи, поговорки, нестандартни сравнения и тяхното интерпретирање и адекватно предавање на целевиот јазик;

- владеење на техниката за бързо тълкување, дешифрирање и декодирање на току-що изреченото, за да се постигне желаниот комуникативен ефект, т.е. терминологична компетентност;

- умение да се избегва „сляпо“ прехвърляње на думи од едниот јазик во другиот со идејата, че се еднакво разбираеми во двата јазика, со други думи: изисква се добро познавање на т.нар. „фалшиви пријатели на преводач“; тоа умение вклучва и избегнувањето на прекалено многу чуждици при преводот.

Ако устниот преводач не притежува посочените умения, е многу възможно како реакција да чуе репликата „Разбирам какво ми казваш, но не и какво имаш предвид“ (Во оригиналот: „Ich verstehe, was du sagst, aber nicht was du meinst.“) (<<https://www.songtexte.com/songtext/roger-cicero/zieh-die-schuh-aus-63d8a6bb.html>>[14.01.2024]).

БИБЛИОГРАФИЈА

Борисова 2015: Борисова, Е. Другостта и двојничеството во три балкански романи за Истокот и Западот. – В: *Либерален преглед*, 26.08.2015, во интернет: <https://www.librev.com/index.php/arts-books-publisher/2784-drugostta-i-dvojnichestvoto-2> // **Borisova 2015:** Borisova, E. Drugostta i dvojnichestvoto v tri balgarski romana za Iztoka i Zapada. – In: *Liberalen pregled*, 26.08.2015, in Internet: <https://www.librev.com/index.php/arts-books-publisher/2784-drugostta-i-dvojnichestvoto-2>.

БТР 1973: Български тълковен речник (1973³).София: Наука и изкуство.// BTR: Balgarski talkoven rechnik. Sofia: Nauka i izkustvo.

Илиева 2007: Илиева, Л. *Към историята на съдебния превод.* – В: *Превод и културен трансфер*. Килева-Стаменова, Р. (съставител). София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 225–229

// Ilieva, L. *Kam istoriyata na sadebniya prevod*. – In: Prevod i kulturen transfer. Kileva-Stamenova, R. (sastavitel). Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, 225-229.

Младенов 1941: Младенов, С. *Етимологичен речник на българския език*. София: Книгоиздателство Христо Г. Данов. Mladenov, S. *Etimologichen rechnik na balgarskiya ezik*. Sofia: Knigoizdatelstvo Hristo G. Danov.

Bußmann 2002: Bußmann, H. *Lexikon der Sprachwissenschaft*. 3. aktualisierte und erweiterte Auflage. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.

Etymologisches Wörterbuch des Deutschen (2003⁶). München: Deutscher Taschenbuchverlag GmbH & Co. KG.

Grimm: 1991: Grimm, J., W. Grimm. *Deutsches Wörterbuch* (33 Bände). 1854-1971, Gütersloh.

ИНТЕРНЕТ ИЗТОЧНИЦИ

<<https://www.goethe.de/ins/bg/bg/kul/the/ueb/ueb.html>>[13.01.2024]

<<https://bg.wiktionary.org/wiki/тълмач>>[13.01.2024]

<<https://rila.ws/храм-на-аполон-в-делфи-гърция>>[13.01.2024]

<<http://razmisli.info/tag/ризица/>>[13.01.2024]

<<https://tretavazrast.com/2020/12/26/>>[13.01.2024]

<<https://literaturesviat.com/?p=105890>>[13.01.2024]

<<http://www.anamnesis.info/node/1778>>[14.01.2024]

<http://www.promacedonia.org/kk/kk_posl.htm>[14.01.2024]

<<https://www.songtexte.com/songtext/roger-cicero/zieh-die-schuh-aus-63d8a6bb.html>>[14.01.2024]